

Με τον πρόωγο θάνατο του Θεόφιλου Βείκου η χώρα μας έχασε έναν από τους πιο σημαντικούς εργάτες του φιλοσοφικού λόγου. Η ΟΥΤΟΠΙΑ έκρινε ότι ο καλύτερος τρόπος για να τιμήσει τη μνήμη του, ήταν η αναδημοσίευση ενός παλαιότερου, σύντομου κειμένου του, χαρακτηριστικού της σαφήνειας, της πυκνότητας και της ποιότητας της σκέψης του. Βέβαια, το κύριο, δηλαδή η αποτίμηση του έργου του Βείκου παραμένει ως αίτημα. Αλλά αυτό θα απαιτήσει χρόνο και συλλογική προσπάθεια.

Θεόφιλος Βείκος

Από τον μύθο στον λόγο*

Τον έκτο αιώνα π.Χ. συμβαίνει στις ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας αυτό που ονομάζουμε γέννηση της ευρωπαϊκής φιλοσοφικής και επιστημονικής σκέψης ή πέρασμα «από τον μύθο στον λόγο». Το πέρασμα αυτό αποτελεί σίγουρα τις απαρχές μιας επαναστατικής αλλαγής στη δομή της σκέψης μας. Όταν δηλαδή λέμε πως η φιλοσοφία και η επιστήμη μας κατάγεται από τους αρχαίους Έλληνες, εννοούμε πως εκείνοι πέτυχαν πρώτοι ένα αποφασιστικό πέρασμα από το κλειστό κύκλωμα του μύθου, που το χαρακτηρίζει η μαγική και ανορθόλογη σκέψη, στο ανοιχτό πεδίο του λόγου, που το χαρακτηρίζει το ορθολογικό και κριτικό πνεύμα. Δεν εννοούμε μια λειτουργία ανάδυσης του λόγου μέσα από την «αχλύ του μύθου», διαδικασία με την οποία η «αλήθεια» που κρύβεται μέσα στη «λήθη» του μύθου ξεσκεπάζεται σιγά σιγά, περνώντας από το σκοτάδι στο φως. Δεν εννο-

ούμε κάτι σαν «ανακάλυψη του πνεύματος» ή ένα «θαύμα», με το οποίο ο Λόγος αναδύθηκε ξαφνικά μέσα από το σκοτάδι του μύθου, μιαν άχρונה ενσάρκωση του Λόγου μέσα στην ιστορία. Ίσως τείνουμε να εξιδανικεύουμε το παρελθόν του δικού μας ορθολογικού πνεύματος και να αποδίνουμε τον «φωτισμό» της συνειδήσής μας σ' ένα «θαύμα» που συνέβη κάποτε πριν από πολλούς αιώνες, ή θέλουμε να κολακευόμαστε πως εμείς είμαστε οι συνεχιστές μιας επανάστασης του πνεύματος, που άρχισαν για μας οι αρχαίοι Έλληνες. Η Δύση αγαπάει να θεωρεί τη σκέψη της σαν την σκέψη και τον λόγο της σαν τον λόγο. Αλλά ένα βασικό χαρακτηριστικό του λόγου είναι να αμφισβητεί και να ελέγχει ο ίδιος τις δικές του προϋποθέσεις και αρχές, να στοχάζεται την ιστορία του, το παρελθόν και το μέλλον του και να μη παραβλέπει τα εναλλακτικά του μέσα στην ιστορία: ο λόγος της Δύσης δεν είναι ο λόγος παρά μόνον ένας

* Το παρόν κείμενο αναδημοσιεύεται από το περιοδικό ΝΕΑ ΔΟΜΗ, τ.2, Ιούλιος 1976.

λόγος, ανάμεσα σ' άλλους που ανάπτυξαν άλλοι πολιτισμοί, όπως ο ινδικός και ο κινεζικός, και ο λόγος αυτός ήρθε στον κόσμο με μιαν ορισμένη ιστορία και στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης κοινωνικής πραγματικότητας. Περνώντας οι Έλληνες από τη φυλετική κοινωνική οργάνωση στην ανοιχτή πόλη, μέσα από τις διαδικασίες εκείνες, οικονομικές και κοινωνικές, που προετοίμασαν τη γέννηση της πόλης και που οδήγησαν σε μια νέα, ριζικά διαφορετική κοινωνική δομή, που δεν καθοριζόταν από τις συμπώσεις της γέννησης και της καταγωγής, παρά εξυπηρετούσε την πολιτική ενοποίηση των διαφόρων μελών και δραστηριοτήτων που απάρτιζαν την πόλη, πραγμάτων μαζί και μιαν επανάσταση της γνώσης. Δεν πρόκειται ούτε για μια κοινωνική αλλαγή μέσα από ιδέες ούτε για μιαν αλλαγή του συστήματος της γνώσης μέσα από την κοινωνική αλλαγή. Η γνώση αποτελεί, βέβαια, παράγωγο της κοινωνίας και μαζί λειτουργικό στοιχείο της.

Σήμερα θεωρούμε την ορθολογικότητά μας σαν ικανότητα να αντιμετωπίζουμε προβλήματα και να δίνουμε σ' αυτά (δοκιμαστικές) λύσεις. Αντίθετα, ένας μύθος είναι διήγηση στην οποία ενοσρκώνονται ποικίλα προβλήματα, που θέτουν στους ανθρώπους το φυσικό περιβάλλον και η κοινωνία, χωρίς αυτά να παρουσιάζονται καθαρά σαν προβλήματα και να δέχονται λύσεις. Μέσα από τον μύθο δεν πετυχαίνει κανείς τη λύση παρά τη διάλυση των προβλημάτων. Χωρίς να θέτει ουσιαστικά ο μύθος τα προβλήματα, τα εξαφανίζει με μιάν συμβολική γλώσσα, με μαγικά και ανορθόλογα μέσα. Ο φορέας κύρους που συνήθως εγγυάται την τελεσιδική

αυτή διάλυση των προβλημάτων είναι ο βασιλιάς ή ο θεός (καμμιά φορά συμβαίνει ένας φιλόσοφος να παίρνει τη θέση του βασιλιά ή του θεού, όπως για παράδειγμα ο Εμπεδοκλής, που προβαλλόταν σαν θεός ή βασιλιάς-μάγος που ξέρει την τέχνη να σταματάει τους ανέμους και γενικά να αλλάζει τη φυσική τάξη). Στη θέση του μύθου, που τον χαρακτηρίζουν ανταρχικές δομές σκέψης, η φιλοσοφία φέρνει έναν ανοιχτό λόγο, που θέτει και προσπαθεί να λύνει τα προβλήματα σαν «ζητήματα» που προβάλλονται και αντιμετωπίζονται συλλογικά, σε πλαίσια διαλόγου, με συζήτηση και λογική, με ανταλλαγή επιχειρημάτων. Ο μύθος εκφράζει την αλήθεια, τη βεβαιότητα της αυθεντικής γνώσης, το πρότυπο της πραγματικότητας. Ο λόγος, αντίθετα, εκφράζει την αρχή της αβεβαιότητας της γνώσης, τη δυνατότητα αναίρεσης, το ενδεχόμενο της πλάνης και την προσπάθεια για αλήθεια, το εύπλαστο κριτικό και ορθολογικό πνεύμα.

Επειδή ακριβώς ο λόγος υπαγορεύει μια μέθοδο του «δούναι και λαβείν», τακτική δηλαδή ανταλλαγής επιχειρημάτων μέσα σ' έναν ανοιχτό χώρο ελεύθερου διαλόγου, η ορθολογική σκέψη είναι φυσικό να γεννιέται και να ευδοκμεί σαν δραστηριότητα που έχει για αντικείμενο την εκλογίκευση σχέσεων και την επίλυση προβλημάτων μέσα σε μια κοινωνία όπου αναπτύσσονται και επικρατούν ανταγωνιστικές δυνάμεις. Έτσι η νέα μορφή σοφού που προβάλλει στην Ελλάδα του έκτου αιώνα δεν είναι η μορφή ενός βασιλιά ή μάγου. Ένας μάλιστα απ' αυτούς τους πρώτους φιλοσόφους, ο Ηράκλειτος, ήταν γιός βασιλιά και θα μπορούσε να γίνει ο

ίδιος βασιλιάς, αλλά παραχώρησε τα δικαιώματά του στον αδελφό του προτιμώντας να είναι φιλόσοφος. Αυτά που πιστεύει ο φιλόσοφος δεν αποτελούν δικά του, αποκλειστικά, προνόμια παρά γίνονται ζητήματα για συζήτηση, αντικείμενο διδασκαλίας και διαλόγου στα πλαίσια κύκλου, συλλόγου ή Σχολής. Το κλειστό θρησκευτικό μυστικό επεκτείνεται τώρα σε μιαν ομάδα ανθρώπων με κοινά ενδιαφέροντα και η κλειστή γνώση διαδίδεται, συζητείται και καλλιεργείται σε όλο και πιο ανοιχτές ομάδες (όπως ήταν οι πυθαγόρειοι σύλλογοι), ώσπου να γίνει τελικά περιουσία ολόκληρης της πόλης. Το άνοιγμα αυτό της γνώσης αρχίζει στις Ιωνικές πόλεις της Μικράς Ασίας σε μια περίοδο κοινωνικής αναμόχλευσης και θρησκευτικού αναβρασμού, περίοδο ανάμεσα στον όγδοο και στον έβδομο αιώνα που προετοιμάζει τη γέννηση της πόλης. Προνόμια που ανήκαν άλλοτε σε βασιλικά και αριστοκρατικά γένη, «ιερές αλήθειες» σχετικές με τη λατρεία και την δικαστική εξουσία, άρχισαν να περιέρχονται αυτή την εποχή σε λαϊκή κατοχή. Ο φιλόσοφος είναι μια καινούργια μορφή της ιστορίας, άξια κάθε τιμής και σεβασμού - όχι βασικά για τις αλήθειες που προβάλλει παρά γιατί απευθύνεται σ' όλη την πόλη και προσφέρει τις προτάσεις του σαν ζητήματα που επικαλούνται κριτική και διάλογο. Εκείνο που μετράει τώρα δεν είναι καμιά υπερφυσική πηγή κύρους, που θα καθιέρωνε την αλήθεια των προτάσεών του - είναι μόνο το άνοιγμα της γνώσης μέσα στη δημόσια λογική αρένα, όπου ποικίλα ενδιαφέροντα και σύνολα ενδιαφερόντων μπορούν να μάχονται για επικράτηση με την τακτική

της ανταλλαγής επιχειρημάτων. Ενώ ο μύθος επιβάλλει ένα συμπαγές ολικό σύστημα γνώσης μέσα στο οποίο ο καθένας είναι ένα απόλυτα συμμορφωμένο, υποτακτικό και τελικά ανταλλάξιμο μόριο, ο λόγος προσφέρει ένα ανοιχτό πεδίο, μέσα στο οποίο τα άτομα, που τα ενδιαφέροντά τους παρουσιάζονται δραστηριοποιημένα, είναι μοναδικά και ανεπανάληπτα, χαρακτηρίζονται από ελεύθερη ανταγωνιστική σκέψη, κριτικό πνεύμα και λήψη προσωπικών αποφάσεων. Αν η λογική συνείδηση δεν είναι ισχυρή και το κριτικό πνεύμα ατονεί, παρουσιάζεται ζωηρή η μυθική συνείδηση.

Είναι σημαντικό το γεγονός πως ο μύθος δεν ανήκει μόνο στο παρελθόν, αλλά σχηματίζει ένα σταθερό χαρακτηριστικό της όλης πορείας της γνώσης. Το άνοιγμα της σκέψης από το κλειστό κύκλωμα του μύθου δεν έγινε ξαφνικά μέσα από μια κατάρρευση του συστήματος γνώσης που συνυφαινόταν με τη φυλετική δομή των κοινωνιών, παρά γινόταν βαθμιαία και μέσα από ιστορικές μεταβολές που συνέβηκαν με το εμπόριο, τα ταξίδια, την επαφή με ξένους πολιτισμούς, δηλαδή με κοινωνίες που ξεπερνούσαν τη φυλετική οργάνωση. Το βαθμιαίο αυτό άνοιγμα της σκέψης παρουσιάστηκε από την αρχή και εξακολούθησε να είναι μια πορεία προοδευτικής ορθολογικοποίησης της σκέψης. Το αίτημα ορθολογικοποίησης ή «κάθαρσης» της σκέψης από τους μύθους του παρελθόντος αποτελεί το έμβλημα κάθε διαφωτισμού που στρέφεται ενάντια σε προηγούμενα μυθικά πλαίσια σκέψης και θέλει να εγκαθιδρύσει μια φωτεινή, απομυθοποιημένη και ορθολογική τάξη πραγμάτων. Ίσως μάλιστα

κάθε εποχή, που διαδηλώνει ζωνηρά την όρεξή της να προχωρήσει προς τα μπρος, μετράει πιο πολύ την πρόδοδό της με τον βαθμό ορθολογικότητας που αυτή σημειώνει. Αλλ' ενώ επιχειρεί μια κάθαρση της γνώσης από τους μύθους του παρελθόντος χύνοντας τη σκέψη σε νέους, που ανεπτυγμένους ορθολογικούς τύπους, δημιουργεί πάλι μυθολογικά πλάσματα που επιζητούν νέους αγώνες για κάθαρση κι έτσι συνεχώς. Είμαστε αφάνταστα και, συχνά, ανύποπτα επιρρεπείς στον μύθο και νομίζουμε πως βλέπουμε σωστά τα πράγματα με το να δινόμαστε κάθε φορά σε ολικές εντυπώσεις και να κυριευόμαστε από μυθολογικές παραστάσεις. Μοιάζουμε με τον Αχιλλέα που μαχόταν οχυρωμένος πίσω από την άδρατη προστατευτική ασπίδα της Αθηνάς.

Σήμερα, βέβαια, δεν πιστεύουμε πως η φύση είναι έμπυχη και πως μέσα σ' αυτήν δρουν βουλητικές θεϊκές ή δαιμονικές δυνάμεις, ότι οι θεοί κινούν τα νήματα της ιστορίας κ.λπ., αλλά υπολείμματα ή υποκατάσταστα τέτοιων μύθων εξακολουθούν να καθορίζουν το πλαίσιο πολλών ιδεών μας για τον κόσμο, την κοινωνία, τη μοίρα του ανθρώπου και την ιστορία (ο «δαίμονας της τεχνικής», το πνεύμα της επιστήμης, η λαϊκή ψυχή, η εθνική βούληση κ.λπ.). Πρόκειται για πλάσματα που παρουσιάζονται σαν αποκυήματα της ζωηρής παιδικής φαντασίας της ανθρωπότητας ή κατάλοιπα της παιδικής ηλικίας των ανθρώπινων κοινωνιών στο βαθμό που

αυτές δεν μπόρεσαν ή δεν μπορούν ακόμα να συνέλθουν από την κατάσταση εκείνη του shock που ένωσαν με το άνοιγμά τους από το κλειστό κύκλωμα του μύθου στον ανοιχτό ορίζοντα του λόγου.

Η άποψη, που διαγράφεται εδώ, συνοψίζεται στον ισχυρισμό πως με την ίδια πορεία που οι άνθρωποι κλίνουν τη λογική τους σκέψη και κατασκευάζουν φιλοσοφία και επιστήμη, μ' αυτήν πάλι περιπλέκονται οι ίδιοι μέσα σε ανορθόλογα και μυθικά πλέγματα σκέψης. Ο δρόμος, λοιπόν, της ορθολογικής κριτικής μένει πάντοτε ανοιχτός μπροστά τους. Δεν θα είχαμε άλλωστε ανάγκη από ορθολογικότητα μέσα σ' ένα καθαρό βασίλειο του λόγου. Οι άνθρωποι εγκαταλείπουν το ευτυχισμένο βασίλειο του μύθου και ανοίγονται στον δύσκολο και επίμονο δρόμο της προόδου. Τον ανεβαίνουν αδιάκοπα, κουβαλώντας τον βαρύ σταυρό του λόγου, χωρίς ελπίδα να φτάσουν σ' ένα ευτυχισμένο τέρμα που θα σήμαινε τελική καθιέρωση της αλήθειας ή θρίαμβο του λόγου. Στον αγώνα για τον λόγο είναι αδύνατο να φανταστούμε τελική μάχη, γιατί μια τελική επικράτηση του λόγου θα σημαίνει μαζί και το τέλος του ανθρώπου. Πίστη στον λόγο σημαίνει πίστη στην αρχή της ορθολογικότητας, που δεν υπόσχεται την αλήθεια ή τη λύτρωση της κοινωνίας παρά μόνο μίαν ανοιχτή δυνατότητα προοδευτικής διεύρυνσης του φάσματος της ανθρώπινης απελευθέρωσης και ειρήνης.